

Aileyi İlgilendiren Bazı Kur'âni Kavramların Semantik Analizi¹

Semantic Analysis of Some Qur'anic Concepts Related to Family

Arzu Arıkan²

Öz

Evrinsel bir din olan İslâm'ın temel gayelerinden biri, insanların dünyada mutlu olmalarını sağlamaktır. Bu amaca hizmet edecek olan en önemli kurumlardan biri ailedir. Kur'an'da aileyle ilgili iki yüz civarında âyet bulunmakta ve evlilik "sağlam bir misak" olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda mutlu bir yuva kurabilmek için ataerkil aile yapısının baskısından uzak kalarak ve dinî öğretilere kulak vererek anahtar niteliğinde olan bazı Kur'âni kavramların açıklığa kavuşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada modernleşme ve sekülerleşme süreçlerinden etkilenen aile müessesesiyle ilgili olarak ortaya çıkan sorunlara yönelik dini perspektif ortaya konulmaya çalışılacak; bu bağlamda Kur'an'da yer alan "kavvâm" ve "itaat" kavramlarının anlamlarının semantik analizi yapılacak ve İslamî açıdan sevgi ve merhamet duygularının aile ilişkilerindeki öneminden söz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Kavvâm, İtaat, Meveddet, Merhamet.

Abstract

One of the fundamental aims of Islam, as a universal religion, is to enable people to be happy. Family is one of the most important social institutions that serves this purpose. There are about 200 verses related to the family in the Qur'an, and marriage is defined

1 Bu makale, 7 Mart 2017 tarihinde "III. Uluslararası Toplumsal Cinsiyet Adaleti: Kadın ve Aile" kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

2 İlahiyatçı, orcid.org/0000-0003-1773-6869

Başvuru: 31 Mart 2017

Kabul: 22 Nisan 2017

DOI: 10.21798/kadem.2017130142

Copyright © 2017 · **KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği**

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

ISSN 2149-6374 · Haziran 2017 · 3(1) · 61-90

as “a solid pact”. This paper aims to establish a religious perspective to problems in modern family arising from the modernization and secularization processes. For this purpose, the concepts of “kavvam” and “obedience” will be analyzed with an Islamic approach and the importance of love and mercy for family relations in Islam will be discussed.

Keywords: Family, Kavvâm, Obedience, Meveddet, Compassion.

Giriş

Aile, üyelerinin barınma ve bakım gibi fiziksel, sevgi ve şefkat gibi duygusal, öğrenme gibi sosyal ihtiyaçlarını karşılaması sebebiyle toplumun çekirdeği ve aynası mesabesinde. Dolayısıyla bir toplumda görülen olumlu ve olumsuz özellikleri o toplumu oluşturan ailelerde görmek mümkün olduğu gibi, ailelerde en çok görülen vasıfların bir toplumun en karakteristik özellikleri olarak karşımıza çıkması da doğaldır.

Öte yandan insanlık uzun zamandır modernleşme adı verilen bir süreci tecrübe etmektedir. Bu süreçte özgürlükler alanında yol alınmış olsa da dinî ve ahlâkî değerler alanında gözle görülür bir aşınma olmuştur. Modernleşme sosyo-kültürel alanda aidiyet bilincini, şahsiyeti, kültürel değerleri etkilemiş, hatta dönüştürmüştür. Modernleşmenin, “eskinin sürekli yeniyile değiştirilmesi” anlayışını empoze eden tüketim toplumu modelini öne çıkarması sebebiyle bireyler ne kadar tüketirse o kadar statü elde etmekte ve saygınlık kazanmaktadırlar. İnsanlığı kendisine ve çevresine yabancılaştıran modernitenin sonucunda mutsuzluğa ve manevi doyumsuzluğa sürüklenen bireyler, psiko-sosyal açıdan da olumsuzluklarla karşılaşmakta, mutluluğu ve huzuru farklı alanlarda aramaya başlamaktadırlar. Tam da bu noktada Kur’an dikkatle incelendiğinde, onun model aileler üzerinden insanların mutluluğu için bir yol çizdiği açıkça görülecektir. Rûm sûresinin 21. âyetine göre bu mutluluğun başlangıç noktası ‘huzur bulmamız için kendi türümüzden eşler yaratması ve aramıza sevgi ve merhameti yerleştirmesidir.’

Bu çalışmada manevî ve kültürel yozlaşmanın sebep olduğu aile içi çözülmeye karşı Kur’ânî perspektiften ideal aileyi kuracak olan erkek ve kadınları ilgilendiren bazı temel kavramlar tahlil edilecektir.

I. Aile Kavramının Tarifi ve Aile Kurumunun Önemi

a. Aile Kavramının Tarifi

1. Sözlük Anlamı

Türkçe’de kullanılan “aile” sözcüğü, Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlükte, haktan

ayrılmak, haksızlık etmek, terazinin eksik ya da fazla tartması, bir şeyin birine ağır gelmesi, baskın olması, bir topluluğun durumunun şiddetlenmesi, bir kimsenin bakımından sorumlu olduğu kişilerin (ıyâl) sayıca çok olması gibi anlamlara gelen 'avl/'ayl kökünden türemiştir (Cevherî, 1998, s. 1325; İsfahânî, s. 354). Aile kavramı genellikle "akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluk" (Aydın, 1989, s. 196) şeklinde tanımlanır. "Bu, adâletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır"(Nisâ 4/3) âyetinde geçen bu sözcük, aktarılan sözlük anlamlarına paralel olarak farklı şekillerde yorumlanmıştır.

Bununla birlikte 'avl/'ayl kökünün anlamlarından birinin "destek ve dayanak" olmasından hareketle bu kelimenin en dar anlamda birbirine dayanan karı-koca ilişkisini ifade ettiği söylenebilir. Nitekim biri diğerine "dayalı" olduğu için terazinin bir kefesinin yukarıda olmasına 'avl denmesinin yanı sıra, altına destek verilerek yapıldığı için gölgelik ve çardağa el'âle, destek alınan güvenilir kimseye de el'ıvel denilir. Bu köken bilgisinden yola çıkılırsa aile için verilebilecek en güzel mânalardan biri şu olabilir: "Birbirinden destek alan, birbirine dayanan ve yaslanan, birini çekince diğeri ayakta kalamayan birden fazla unsur" (İslamoğlu, 2009, s. 4).

2. İstılah (Terim) Anlamı

Toplumun temel birimi olan ailenin evrensel bir tanımını yapmak neredeyse imkânsızdır. Çünkü sosyoloji, psikoloji, hukuk gibi çeşitli sosyal bilim dalları aile kurumuna değişik açılardan bakmakta ve her bir bilim dalı kendisi için daha önemli olan özelliği ön plana çıkarmaktadır. Bu sebeple tartışmaya açık pek çok aile tanımıyla karşılaşılması normaldir. Örneğin 1940'lı yıllarda Amerikalı sosyolog Kingsley Davis aileyi basit bir ifadeyle "Aralarındaki kan bağı sebebiyle birbirlerine akraba olan bir grup insan" (Birekul ve Yılmaz, 2001, s. 101) şeklinde tanımlar.

"Aile, kan bağılılığı, evlilik ve diğer yollardan aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerin psikolojik, sosyal ve ekonomik gereksinmelerinin karşılandığı temel bir toplumsal birimdir" (Apaydın, 2007, s. 136-137).

Ailenin biyolojik -toplumsal- kültürel yönlerini vurgulaması ve aileyle ilgili yapılan tanımları kapsaması bakımından şu tanımlama da oldukça önemlidir:

"Aile, içinde insan türünün belli bir biçimde üretildiği, topluma hazırlama sürecinin ilk ve etkili bir surette cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli bir ölçüde düzenlendiği, eşler ve ana-babalarla, çocuklar (ailenin biçimine göre başka yakınlar) arasında içten, sıcak ve güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunulan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok yer aldığı toplumsal bir kurumdur" (Ozankaya, 1996, s. 357).

b. Aile Kurumunun Önemi

Anne, baba ve çocuklardan oluşan ve toplumun en küçük birimi olarak tanımlanan

ailenin anlatılanlardan daha fazla bir muhtevaya sahip olduğu kuşkusuzdur (Yaman, 2008, s. 17). Aile kurumu, kendi oluşumuna sebep olan biyolojik boyutu aşan, psiko-sosyal bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer böyle olmasaydı bu kurum çağlar boyunca insan toplumuna temel olan etki ve gücünü sürdüremezdi (Birekul ve Yılmaz, 2001, s. 101). Nitekim toplumsal yapının çekirdeği olan aile, insanlık tarihinin başlangıcından beri var olagelmış bir kurumdur. İlkel olarak tanımlanan toplumlardan karmaşık yapıları modern toplumlara kadar ailenin olmadığı bir topluma rastlamak mümkün olmamıştır. Aile kurumunun bu özelliğiyle zaman ve mekân üstü bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir (Vatandaş, 2012, s. 49). Zira tarih boyunca maruz kaldığı bazı şiddetli olumsuz etkiler karşısında aile kurumu bazen kısmen değişmiş, bazen belli oranda dönüşmüş olsa da hiçbir sosyal sistem ve hayat tarzı aileyi ortadan kaldıramamıştır (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, 1990, s. 13-15; Birekul ve Yılmaz, 2001, s. 101).

Örneğin yakın tarihte Çin ve SSCB devrimleriyle birlikte bu iki sistemde de kendiliğinden ortadan kalkmayan ve tarihsel bir burjuva kalıntısı sayılan ailenin yapay ve zorlayıcı bir yolla tasfiyesine girişilmişti. SSCB’de 1927-1930 yılları arasında Kolhoz Projesi, Çin’de de 1948-1960 yılları arasında Komün Programı çerçevesinde kadın ve erkekler düzenli karı-koca ilişkisinin dışında rastgele cinsel ilişkilere sevk edilerek babalık, doğan çocukların da hemen annelerinin elinden alınıp sıradan emzikli kadınlara verilmesiyle de annelik olgusu yok edilmeye çalışılmıştı. Böylece anne-baba-çocuk ilişkileri gibi en önemli ögeler yok edilerek aile ortadan kaldırılmış olacaktı. Akrabalık, soy gibi diğer ailesel öğelerin tasfiyesi de bunları izleyecekti. Ancak söz konusu politika başarılı olmadı, konu hakkında gerilimler yaşandı ve anne-baba-çocuk arasında gizlice ilişkiler kurulmaya çalışıldı. Rusya’da 3, Çin’de 12 yıl zorlamadan sonra bu uygulamalardan vazgeçildi. 1970 sonrasında bakıldığında bu iki ülkenin de anayasalarında “aile toplumun temelidir” ilkesinin yer aldığı görülecektir (Aydın, 2012, s. 280).

Tarihsel süreçte karşılaştığı en köklü toplumsal değişimler karşısında bile direncinden bir şey kaybetmeyen, şekil ve işlev farklılıklarına rağmen var olmaya devam eden aile kurumu (Vatandaş, 2012, s. 50) “en küçük” sosyal yapı olma niteliğinin yanı sıra toplumların temelini oluşturmada “en büyük” role sahip olagelmıştır (Yaman, 2008, s. 17). Çünkü aile bir anlamda bireyin, toplumun ve milletin aynası konumundadır. Bir cemiyetin kalitesi ve niteliği aileyle anlaşılır (Buladı, 2013, s. 60).

Bazı sosyologların iddia ettiği üzere ilk aile, içgüdüsel ve rastlantı sonucu oluşmuş değildir. Aksine yüce yaratıcının iradesiyle ilk insan bir aileye sahip olarak yaratılmıştır (Yaman, 2008, s. 17). Kur’ân-ı Kerim, yeryüzünde yaşayan insanların atası olarak kabul edilen Hz. Âdem’in bir eşi olduğunu, bu ilk karı-kocanın çocuklarıyla beraber bir yuva kurduklarını (Bakara 2/35; Máide 5/ 27; Arâf 7/19; Tâhâ 20/117-119) ve fitrî olarak medeni bir varlık olan insanın birtakım sorumluluklar altına girerek Kur’ânî bir tabirle “emanet”i yüklediğini (Ahzâb 33/72) bizlere haber vermektedir.

Kur'an'da aile kurumu insan fitratına yerleştirilmiş genetik bir kodlamanın sonucu ve Allah'ın bir âyeti olarak tezahür etmektedir (Can, 2012, s. 147). Bu noktada bireyin mutluluğunu sağlayan, toplumla birey arasındaki bağları güçlendirerek onu topluma kazandıran, bireyi hayatın sıkıntılarından kurtararak ona hayat mücadelesinde ümit, güç ve cesaret veren huzur ve güven ocağı (Temel, 2006, s. 19) olan ailenin kurumsal önemini ortaya koyması açısından şu âyet-i kerîme büyük bir önemi haizdir:

“Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O'nun (varlığının) delillerindedir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.”(Rûm 30/21).

Bu âyet aynı zamanda her iki cinsin yaratılış amacını da ortaya koymaktadır. Buna göre kadın ve erkek birbirlerine huzur vermek için yaratılmış olup, Allah'ın aralarına koyduğu sevgi ve merhameti geliştirmek için gayret göstermelidirler. Bu sevginin olunlaşması sonucu cinsellik, süflî bir arzu olmaktan öteye geçerek nesil yetiştirmek gibi ulvî bir gayeye hizmet edecektir.

II. Aileyi İlgilendiren Bazı Kur'ânî Kavramların Semantik Analizi

a. Kavvâm

Aile içi dengeler söz konusu olduğunda en çok tartışılan âyetlerin başında Nisâ sûresinin 34. âyeti gelmektedir. Aile içindeki huzurun sürekliliği eşlerin birbirini sevmesine ve birbirine değer vermesine bağlıdır. Bu noktada ailenin selameti açısından aşağıda geçen âyetteki bazı kavramların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. İlgili âyet şudur:

“Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar”(Nisâ 4/34).

Âyette geçen “Kavvâmûn; hâkimdirler/âmidirler” kelimesi Arapça'da “kıyâm” kökünden gelir. Sözlüklerde erkeğin kadın üzerine kıyâmı iki mânaya gelir:

- 1) Kadının nafakasını ve ihtiyaçlarını karşılamak.
- 2) Kadını gözetip korumak (İsfahânî, s. 416).

Bir kadının işine bakan, korunmasına önem vererek işlerini idare eden kimseye “Kavvâmû'l-mer'eti” denilir. Bu deyim, erkeğin kadına hâkimiyetinin rastgele değil, “Seyyidu'l kavmi hâdimuhum; Milletin efendisi onlara hizmet edendir” sözüne uygun olarak hizmetle karışık ve ağır sorumluluklar getiren bir hakimiyet olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu ifade bir taraftan erkeğin üstünlüğünü anlatırken diğer taraftan da kadının değer ve üstünlüğünü ortaya koyar. Ayrıca her erkeğin mutlaka ailenin hâ-

kimi olduğu da söylenemez. Baba veya koca sorumluluğunu tam olarak ifa edebildiği zaman hâkimdir. Nitekim eşinin hakkını edâ edemeyen, kadının malına göz diken, ailesinin geçimini sağlamayan ve ailesinin namusunu korumayan erkeklerin hâkimiyeti hiçbir zaman söz konusu olamaz (Yazır, s. 1348).

Erkeğin kadını idare etmesini, valilerin halkı idare etmesine benzetenler de olmuştur (Beydâvî, 2010, s. 72). Ailenin refah içinde yaşayabilmesi ve mutlu olabilmesi iyi yönetilmesine bağlıdır. Ancak ünlü düşünür Montaigne'in de söylediği gibi aileyi yönetmek bir ülkeyi yönetmek kadar zordur (Yavuzer, 2004, s. 145). Sonuç olarak aile kurumunda "reis" yetki kullanan, egemen olan değil, sorumluluk üstlenmiş ve temsil konumunda olan şahıs demektir (Köse, 2009, s. 128).

Kavvâm terimi Kur'an'da üç yerde kullanılmıştır. İlki söz konusu ettiğimiz âyette, diğer ikisi de Nisâ 4/135 ve Mâide 5/8 âyetlerindedir. İlgili âyetler şöyledir:

"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan (kavvâmî nebî'l-kıst), sizin, ebeveyninizin ve akrabanızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik eden kimseler olun..."(Nisâ 4/135).

"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan kimseler olun (kavvâmîn ellillâhi şühedâ ebî'l-kıst). Bir topluluğa karşı nefretiniz, sizi adaletten sapma günahına itmesin..."(Mâide 5/8).

Söz konusu âyetlerin anlamına dair çalışmada Ü. Görgülü şu çıkarımlara ulaşmıştır:

"Her iki âyette de müminlerin tamamından kavvâm olmaları istenmekte ve yerine getirmeleri gereken ahlâkî bir sorumluluktan söz edilmektedir. Bunlar, "doğru şahitlik" ile "adaleti yerine getirme" sorumlulukları olup, kadın-erkek tüm inanarlarda bulunması gereken ahlakî özelliklerdir. Bir başka ifadeyle Şâri, belirtilen hususları cinsiyet ve sosyal statü farkı gözetmeksizin eşit olarak tüm kullarına yüklemiştir. Nisâ Sûresi'nin³⁴. âyeti bu âyetlerin ışığında değerlendirirsek, erkekte de aile içinde aynı şekilde adaleti gözetme sorumluluğunu yerine getirmesinin istendiğini ifade edebiliriz. Huzurlu bir toplum hayatı için adalet ve doğruluğun yeri ve önemi tartışılmaz olduğu gibi, huzurlu bir aile hayatı için de bu değerler ayrı bir önemi haizdir. İlgili âyette kavvâm sözcüğünün seçilmiş olması kanaatimize göre, erkeğe, eşine karşı sınırsız bir özgürlük tanınmadığını, bilakis kavvâmlığın ahlaki bir sorumluluk alanı ile sınırlandırıldığını göstermektedir" (Tafdîl ve Kavvâm kavramlarıyla ilgili geniş açıklama için bkz. Görgülü, 2013, s. 391-393).

Ebû Saîd ve Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Üç kişi yolculuğa çıkarlarsa, aralarından birini başkan seçsinler!"(Ebû Dâvûd, "Cihad", s. 87).

“Dünyanın ücra bir köşesinde de olsa, üç kişinin, içlerinden birini kendilerine emir tayin etmeden yaşamaları doğru olmaz.” (Müsned, C: II, s. 177).

Yolculuk yapmakta olan üç kişilik, küçük ve geçici bir toplulukta bile, mutlaka sorumlu birinin, bir yöneticinin belirlenmesini tavsiye eden bir dinin, toplumun nüvesini oluşturan aile kurumunu başıboş bırakması düşünülemez. Evlilik hayatı toplumsal bir hayat olduğu için maslahat icabı bir reise ihtiyaç vardır. Aksi takdirde toplum ünitesinin birliği dağılır ve bozulur (Rıza, 2008, s. 43). Bu noktada koca hem ailenin geçimini sağladığı hem de aileyi temsil, koruma ve yönetme bakımından daha uygun bulunduğu için ailenin reisi olması uygun görülmüştür.

Erkeğin kadından üstün olduğuna delil olarak getirilen bir âyet de şudur:

“Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah azizdir, hakîmdir”(Bakara 2/228).

Klasik tefsirlerde “derece” kelimesi ağırlıklı olarak “hak ve üstünlük” bağlamında izah edilmiştir. İlginçtir ki bu kelime mahza erkeklerin kadınlardan üstün olduğunu ifade eden bir terim olmadığı halde hemen bütün müfessirlerce erkeğin daha fazla hak sahibi olduğu yönünde izah edilmiştir. Oysa “derece” kelimesine karı-koca ilişkisi bağlamında sorumluluk mânası da yüklenebilir (Öztürk, 2012, s. 112). Nitekim İbn Abbas söz konusu kelimeyi kocanın karısına karşı sorumluluklarını yerine getirmesi ve onunla iyi geçinmesi yönünde bir teşvik olarak anlamış ve kocanın karısı üzerindeki haklarından fedakârlık olarak yorumlamıştır. Taberî ve İbn Atiyye gibi müfessirler de bu yorumu tercih etmişlerdir (Taberî, 1984, s. 454-455). Âyette “Allah erkekleri kadınlara üstün kıldı” diyerek üstünlük ve değer mutlak surette erkeklere tahsis edilmiş, “Bazı kimseleri diğerlerinden üstün kıldı” denilerek kadınların ve erkeklerin bir kısmının yaratılış açısından diğerine üstün kılındığı bildirilmiştir. Örneğin erkekte fiziksel güç, siyaset ve yönetim yeteneği daha fazlayken kadında da duyarlılık, merhamet duygusu erkekten üstündür (Ateş, 1991, s. 322). Bilinmelidir ki erkeğin kadından fizyolojik olarak biraz üstün olması erkeğe, kadına baskı yapma hakkı tanımaz. Çünkü kadınla erkek bir bütünün iki parçası gibi birbirini tamamlar. Ayrıca belirtmek gerekir ki âyette her erkek bireyinin kadın bireyinden üstün olduğu söylenmemiştir. Zikredilen âyetler erkeklerin hiçbir şarta dayanmaksızın kadınlara tercih edilmesi olarak yorumlansa da bu yorumların diğer İslâmi öğretilere aykırı olduğu ve sağlam bir dayanaktan yoksun olduğu âşikârdır. Dolayısıyla bir sınıf olarak erkekler, bir sınıf olarak kadınlar üzerine kavvâm değildirler. Bazı erkekler bazı yönlerden bazı kadınlardan üstündürler. Zira nice kadın vardır ki pek çok erkekten daha başarılıdır (Ateş, 1996, s. 19). Bugün dünyada emrinde yüzlerce veya binlerce erkek çalıştıran kadınların olduğu bilinen bir gerçektir. Şimdi sormak gerekir; büyük bir şirketin başındaki bir kadının emrinde çalışan erkekler malum kelimenin geçtiği âyeti nasıl anlayacaklar? Bu âyetten erkeğin kadından daha üstün olduğunu çıkarmak doğru olmaz (Balaban, 2012, s. 43).

Nisâ Sûresi'nin 34. âyetinin ilk kısmında geçen “tafdil (üstün ve öncelikli kılma)” toplumsal düzlemde erkeklerin kadınlardan daha fazla sorumluluk yüklenmiş olmasıyla ilgilidir. Bunun delili gerek mehir ödeme gerek hane halkının geçimini üstlenme mükellefiyetinin erkeklere izafe edilmesidir. Sonuçta hangi yönden bakılırsa bakılsın, erkeklerin üstün ve öncelikli oluşu “değer”le değil, “durum”la ilgili olup zamana ve zemine göre değişebilir niteliktedir. Zira kavvâmlık (reislik) konumunun gerekçelerinden biri olan infak (maddi harcama), mutlak surette erkeğin yapması gereken bir şey değildir. Bugünkü toplumsal gerçekliğe bakılırsa kadın da pekâlâ infak imkânına sahip olabilir. Kocanın işsiz kadının iş ve gelir sahibi olduğu bir durumda ise kavvâmlık rolünü kısmen de olsa kadının üstleneceği izahıta varestedir (Öztürk, 2012, s. 113). Şayet bir kadın miras yoluyla veya çalışıp kazanarak bağımsızlaşır ve evinin geçimine katkıda bulunursa, erkeğin bu yöndeki üstünlüğü azalmış olacaktır. Zira insan olarak bir erkek karısından üstün değildir (Fazlur Rahman, 1993, s. 120).

O halde insanlar arasında iki tür üstünlükten bahsedilebilir. Birisi tabii yani doğuştan geldiği iddia edilen üstünlük diğeri fonksiyonel, yani görev ve sorumluluk üstünlüğüdür. Bu ikisi arasındaki fark açıktır. Birincisi doğru değildir ve Kur'an tarafından şiddetle reddedilmiştir. Zira yaratılışı itibarıyla ve insanlık onuru açısından bütün insanlar eşittir. Dolayısıyla üstünlük, sadece fazilet, yani insanın ortaya koyduğu iyi işler yönüyle olur. Buna “dinî üstünlük” veya “takva üstünlüğü” denebilir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) “Ey insanlar, dikkat ediniz! Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arap'ın Acem'e, Acem'in Arap'a; beyazın siyaha, siyahın beyaza bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir” (İbn Hanbel, V, 411) buyurur. Bundan tamamen farklı olan fonksiyonel üstünlük ise, askerlikte bir yüzbaşının bir ere olan üstünlüğü gibidir. Yüzbaşı hiçbir zaman insanlık yönüyle erden üstün olamaz. Ama görev yönüyle yüzbaşı olduğu için erden üstündür. Bu üstünlük sadece fonksiyonel bir üstünlüktür. Eğer böyle bir üstünlük sıralaması olmasaydı askerlik mesleği fonksiyonunu kaybeder ve ortada ordu diye bir şey kalmazdı. Kur'an da, aile kurumunun fonksiyonunu kaybetmemesi ve yuvanın dağılmaması için aileye bir başkan seçilmesi gerektiğini kabul etmiş ve bu görevi erkeğe vermiştir. İşte âyette anlatılmak istenilen üstünlük bir görev ve fonksiyon üstünlüğüdür. Nitekim ne erkek ne de kadın sırf cinsiyet faktörü yönünden birbirinden üstün olamaz (Fazlur Rahman, 1993, s. 120). Bu yönüyle bakıldığında evliliğin bir ast-üst ilişkisi değil, dost ilişkisi olması gerekmektedir. Erkeğin ve kadının dostluklarını en iyi gösterecekleri yer şüphesiz aile yuvasıdır. Koca kendisini, karısının amiri değil eşi olarak görmelidir. Çünkü hiyerarşik yapı dostluğa ve samimiyete engel olur. Kur'an erkekleri eşlerinin amiri değil, kayyûmu, yani hâmisî, gözetip kollayanı ve işlerinin takipçisi olarak nitelendirmiştir (Ünal, 2009, s. 120).

“Kavvâm” kelimesinin doğru anlaşılması noktasında son derece önemli olan bir kavram da “şûra/ istişâre” kavramıdır. Sözlükte “danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme” (İsfahânî, s. 270) anlamına gelen şûra kelimesi İslâmî literatürde yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında ilgili kişilere danışıp onların fikirlerini göz önünde bulundurmasını ifade etmektedir (Türcan, 2010, s. 230). Şûra ile aynı kökten (şevr)

türeyen pekçok kelime “bir şeyi bulunduğu yerden alma ve açığa çıkarıp görünür hale getirme” mânasında birleşmektedir. Özellikle balın kovandan çıkarılması işini anlatmak için bu kökten gelen kelimelerin kullanılmasına bakılacak olursa istişâre işinin de bir nevi farklı çiçeklerden derlenen balların kovanlardan çıkarılması gibi isabetli, faydalı ve güzel kararlara varmak için farklı kişilerin fikirlerinin açığa çıkmasını sağlamaktan ibaret olduğu söylenebilir (İsfahâni, s. 270; Türcan, 2010, s. 230; Yeniçeri, 2009, s. 76).

Kur’anda geçen “iş hakkında onlara danış” (Âl-i İmrân 3/159) ve “Onların işleri, aralarında danışma iledir.” (Şûra 42/38) âyetleriyle genel olarak her işte istişâre tavsiye edilmekte ve şûra müslümantoplumların bir karar alma yöntemi olarak belirtilmektedir. Şûranın müslümanların özelliklerinin sayıldığı âyette (iman etme, namaz kılma, infakta bulunma ve zulmü engelleme) zikredilmesi ve bu âyetin yer aldığı sûreye “Şûrâ” isminin verilmesi de şûraya verilen önemi göstermesi açısından önemlidir.

Öte yandan şu âyet istişâre prensibinin aile içinde de işletilmesi gerektiğini vurgulamaktadır:

“Eğer ana ve baba birbiriyle danışarak ve karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek isterlerse, kendilerine günah yoktur” (Bakara 2/233).

Âyete göre çocuğun sütten kesilmesi gibi ailevi bir konuda bile istişârenin emredilip eşlerin karara eşit düzeyde katılmasının istenmesi, ortak sorumluluk gerektiren konularda tek taraflı iradeye dayalı uygulamaların Kur’an tarafından hoş karşılanmadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir (Türcan, 2010, s. 231). Diğer taraftan eşleriyle istişâreye önem veren Peygamber örneği de bu konuda müslümanlar için vazgeçilmez bir modeldir.

Esasında istişârenin, doğru iletişim kurma noktasında insanın yaratılışının bir gereği olduğu söylenebilir. Nitekim insanoğlu tek başına yaşayamayacağı gibi, diğer insanlarla iletişim kurmadan sosyal bir yapı da gerçekleştiremez. Bu sebeple insan için iletişimin sürdürülmesi tabii bir zorunlulukken (Gümrükçüoğlu, 2014, s. 137), aile içinde de bu iletişimin doğru ilkelerle kurulması hayati bir önemi haizdir.

Bir erkeğin her şeyi bilmesi ve meselelerin çözümünde gerekli bilgilerin tamamına sahip olması mümkün olmadığına göre onun, aile reisliğinin hakkını vermek adına aile bireylerinin fikir ve birikimlerinden yararlanması ve en uygun görüşle hareket etmesi yapacağı en akıllıca iş olacaktır. Bunu yaparken de karşı tarafın duygularını hesaba katarak önyargısız bir şekilde mesajı eksiksiz bir şekilde anlama amacıyla etkin bir dinleme yapması oldukça önemlidir. Esasında istişâre bir sorumluluk paylaşımıdır, aile bireylerinin ailevi mutlulukları da sıkıntıları da birlikte sırtlanması demektir. Böylelikle aile bireylerinin hem yuvalarına dört elle sarılmış olması sağlanacak hem de fikirlerinin önemsendiğini gören fertlerle güvenli ve mutlu aile ortamları oluşturulacaktır (Buladı, 2013, s. 261; Gümrükçüoğlu, 2014, s. 165).

İnsan neslinin devamı için annenin çocuğunu koruyabilmesi gerekir, bu da onun erkeğe nispetle daha tetikte olmasına yol açar. Erkeğin dikkati ise ailenin ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmıştır. Kısacası genetik bir rol paylaşımı gereği iç hâkimiyetin kadının kontrolünde dış hâkimiyetin de erkeğin kontrolünde olduğu söylenebilir (Tarhan, 2013, s. 131).

Modern toplumlarda erkeğin otoriteyi kadın ve çocuklarla paylaşmak zorunda kaldığı görülmektedir. Günümüzde çekirdek niteliği taşıyan modern ailede kadının kararlara katılımı artmaktadır. Şüphesiz biçimsel aile reisliği bölgelere göre farklılık arz etse de bunun belli şartlar gereğince değişip dönüştüğü de bir gerçektir. Yani aile üzerine son sözü söyleyecek şahıs şartlara göre değişebilmektedir. Örneği karı-kocanın çalışmadığı bir ailede evin geçimini sağlayan çocuk, fiili veya potansiyel reis durumundadır (Vatandaş, 2012, s. 69).

b. İtaat

“İtaat” kelimesi, “boyun eğme, emre uyma gibi anlamlara gelmektedir (İbn Düreyd, 1345, s. 107; Cevherî, 1998, s. 970; İsfahânî, s. 310). Günümüzde ciddi bir anlam erozyonu sonucunda bu kelime pasif bir karakter arz etse de kelimenin kökeninde “iradeyi etkin kılarak bir şeyi gönül rızasıyla yapmak” manasının olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır (İtaat kavramının semantik tahlili için bkz. Şenat Kazancı, 2006, s. 196-198.)

Nisâ Süresi'nin 4/59. âyetinde itaat edilmesi gerekenler hiyerarşik bir sıralamayla Allah, Allah'ın resûlü ve yöneticiler olmak üzere üç kategoride ele alınmıştır. İlgili âyet şu şekildedir:

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulülemre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve resule götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir (Nisâ 4/59; ayrıca bkz. Nisâ 4/64,65,83; Mâide 5/50; Tevbe9/111; Şûrâ 42/10).

İslâm dini, sağlıklı bir toplumu oluşturan aile kurumuna ve aile fertleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine önem vermiş ve çocuklarla ebeveyn arasındaki ilişkilerin düzenli bir şekilde kurulup işlenmesiyle ilgili kurallar getirmiştir. Kur'an'a göre ana babaya saygı göstermek, sadece dış görünüşü kurtarmak için gösterilen uyumlu bir davranış olarak değil gönül rızasıyla yerine getirilecek bir ödev biçiminde telakki edilmiştir. Nitekim âyetlerde geçen “bîrr” ve “ihsan” kelimeleriyle onlara karşı nezaketle davranılması emredilmiştir. Bunun yanı sıra İslâm geleneği içinde büyüklere, eğitim ve öğretime katkıda bulunan hocalara ve âlimlere karşı edep ve ihsanı elden bırakmamak da erdem sayılmıştır. Öte yandan İslâm dini aile içinde eşlerin karşılıklı bazı haklara sahip olduğunu belirtmiş, aralarındaki asıl bağı ise sevgi ve saygının oluşturduğunu ifade etmiştir (Bakara 2/228; Rûm 30/21). Ancak Kur'an, aile reisliği yetki ve sorumluluğunu koyduğu ahlâk ve adalet ilkelerini ihlal etmemesi şartıyla erkeğe ver-

miştir (Nisâ 4/34; krş. Buhârî, “Ahkâm” 1; İbn Mâce, “Niķâh”, 5; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40; Alper, 2001, s. 445).

1. Eşler Arasında İtaat

İslâm dini toplum hayatında başıbozukluğu, disiplinsizliği, kargaşayı, fitne ve anarşiyi kabul etmez. Dinimize göre düzen ve intizam, en küçük toplum birimine kadar her yerde önemlidir. Kur'an'da “itaat” kelimesinin geçtiği pek çok âyet vardır (Muhammed 47/21; Âl-i İmrân 3/83; Teğabun 64/12; Nisâ 4/80; Ahzâb 33/48).

Nisa Sûresi'nin 34. âyetinde geçen ve Allah'a itaati anlatmak için kullanılan “kânitât” kavramının “kocaya mutlak itaat” olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını belirtmek gerekir. Zira erkek aile reisi olarak kabul edilse de karı-koca arasındaki ilişkinin bir ast-üst ilişkisi gibi düşünülmesi doğru olmaz. Çünkü eşler birbirlerine emir-komuta zinciriyle bağlı değildir. Aksine aralarındaki ilişki sevgi, saygı, şefkat ve merhametle pekişecek olan bir ilişkidir. Bu sebeple dayatmacı bir tutum yerine karşılıklı konuşmanın ve ikna yolunun tercih edilmesi daha uygun olacaktır (Aysel, 2006, s. 199).

Hz. Peygamber; “Yaratana isyanın söz konusu olduğu hususlarda yaratılana itaat edilmez. İtaat ancak meşru olanda gerekir.” (Ebû Davud, “Cihad”, 96; Müsned, C: I, s. 94) buyurmuştur. Bu hadisin sebebi vürudu olarak kaynaklarda Hz. Ali'den şöyle bir olay nakledilmektedir:

Resûlullah(s) askerî bir birliği, başlarına Medineli bir müslümanı komutan tayin ederek göreve yolladı ve komutanlarını dinleyip itaat etmelerini kendilerine iyice tembih etti. Görev müddeti içinde birlik mensupları bir meselede komutanlarını kızdırdılar. O da odun toplatıp bir ateş yaktırdı. Sonrada “Resûlullah (sav) beni dinlemenizi ve bana itaat etmenizi size emretmedi mi?” diye sordu. Onlar “Evet, emretti” dediler. Bunun üzerine komutan;

“O halde, haydi şu ateşe girin!” emrini verdi.

Beklenmedik bu emir karşısında herkes birbirine bakmaya başladı. İçlerinden bir kısmı emre uymayı düşündü ise de diğerleri “Biz ateşten kaçıp Resûlullah'a sığındık (şimdi nasıl ateşe gireriz)” dediler.

Onlar bu halde değerlendirmeler yaparlarken komutanın kızgınlığı geçti. Ateş söndürüldü, emir geri alındı. Döndüklerinde olay Hz. Peygambere anlatıldı. Efendimiz, o anlamsız emre uymayı düşünenlere hitaben “Eğer o ateşe girseydiniz, kıyamete kadar o halde kalırdınız” buyurdu. Diğerlerini tasvip ve takdir ettikten sonra sözlerini şöyle bitirdi: “Allah'a isyan olan yerde kula itaat yoktur. İtaat ancak meşrû olanda gerekir.” (Müslim, “İmare”, 39-40).

Bu noktada kocaya itaat söz konusu olduğunda genellikle yanlış anlaşılan ve “secde

hadisi” diye bilinen olayın açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Kays b. Sa’d’ın anlatımıyla olay şu şekilde vukû bulmuştur:

“Ben Hıra’ya (Güler, 2004, s. 164) geldiğimde halkın başkumandanlarına secde ettiklerini gördüm. (Kendi kendime) Resulullah (sav) secde edilmeye daha layıktır, dedim ve Peygamber’e gelerek:

-Hıra’ya gitmiştim. Onları başkumandanlarına secde ederken gördüm. Yâ Resûlallah, sen (hürmet için) secde edilmeye onlardan daha layıksın, dedim. Resûlullah:

- Ben vefat ettikten sonra kabrimin yanından geçsen ona secde eder miydin? diye sordu. Ben de:

- Hayır, diye cevap verdim. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu:

- Öyleyse (yaşarken de ölümlü olduğu bilinen insanlara) sakın secde etmeyin. Eğer bir kimseye secde edilmesini emredek olsaydım, Allah, kadınlara karşı erkeğe bir hak verdiği için ona secde etmelerini emrederdim” (Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 4).

Hindistanlı hadis âlimi Sehâranpûrî (v. 1347/1928) Hz. Peygamber’in “Kabrime uğramış olsaydın ona secde eder miydin?” sözüyle ilgili olarak şu açıklamayı yapar:

“İnsan bedeni ruhun mahalli olduğu gibi, kabir de bedeninin mahallidir. Bedenin mahalli olan kabre nasıl secde edilmiyorsa, ruhun mahalli olan bedene de secde edilmez”(Güler, 2004, s. 164).

Metinden de anlaşılacağı üzere hadisin asıl konusu Allah’tan başkasına (fâni, yaratılmış varlıklara) secde edilemeyeceği ile ilgilidir. Bu münasebetle Peygamberimiz, kadınların üzerlerindeki koca hakkının da önemine vurgu yapmıştır.

Konuyla ilgili olarak Hayreddin Karaman şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“İslâm insanın dünya ve ahirette mutluluğunu sağlamak üzere gelmiş ilâhî bir dindir. İnsanın varlığı, yaratılış gayesinin gerçekleşmesi ancak bir topluluk içinde olabileceği için dinin hükümleri arasında ‘topluluğun düzeni’ ile ilgili talimat ve tavsiyelerde bulunmuştur. En küçük fakat en önemli topluluk birimi ailedir; o da küçük bir topluluk olduğu için düzen gerektirmiş, bu sebeple aile fertlerinin birbirlerine karşı konumları, hak ve sorumlulukları belirlenmiştir. Peygamberimizin çocuklarla ana baba, karı ile koca, fert ile onun hısım ve akrabası arasındaki bağı, karşılıklı hakları ve sorumlulukları üzerine söylediklerini bu çerçevede içinde anlamak gerekirken bazı erkekler, geçmişte ve günümüzde ‘kadının kocasına itaati’ konusundaki hadisleri çerçevesinden saptırmışlar, karılarına zulmetmek, onları esirler, hatta köleler haline getirmek için kullanmışlar; yemek tuzlu oldu diye, kadın yatağa veya çalışmak üzere tarlaya gelmedi diye ... onu azarlamış, hatta dövmüşler, bu selâhiyeti de İslâm’dan aldıklarını söylemişlerdir” (Karaman, 2010, s. 111).

Toplum hayatı açısından emir-itaat, yöneten-yönetilen ilişkisi oldukça önemlidir. Her sosyal bünyede bu iki grubun bulunması kaçınılmazdır. Böyle olunca sistem ve doktorların farkı, itaat kavramına çizdikleri sınırla ortaya çıkar. İslâm dini bu konudaki prensibini “mâruf” yani meşru kelimesiyle çizmiştir. Bu sınır bütün beşerî ilişkiler için geçerlidir (Çakan, 1989, s. 38; Kandemir, 2010, s. 53). “Kocası kendisinden razı olarak ölen kadın, cennete girer” (İbn Mâce, “Nikâh”, 4) tarzındaki hadislerin itaat için genel bir şartının bulunduğunu unutmamak gerekir. Bu genel şart, bir şeyi isteyen emreden kocanın bunu yaparken kendisinin de -bu emir ve istek konusunda- Allah'a itaat ediyor olmasıdır (Karaman, 2010, s. 90). Kısacası itaat kavramı, kadının şahsiyetinin, şeref ve haysiyetinin hesaba katılmaksızın, onun fikrine başvurulmaksızın erkeğin despot bir tavırla görüşünü zorla karşısındakine kabul ettirmesi şeklinde anlaşılamaz (Güler, 2004, s. 179).

Bu durumda aile reisinin karısına ve çocuklarına keyfi emirler vermesinin ve kayıtsız şartsız itaat beklemesinin dinimizce hoş karşılanmadığı açıkça görülmektedir. Örneğin bir kadın kocasına kırılmışsa, onun nazik gönlü örselenmiş ve kalbi incinmişse kocanın yapması gereken şey “Hemen dediğimi yap, ben reisim, bana itaat etmek zorundasın, eğer etmezsen melekler sana lânet ederler” demek yerine “En iyileriniz kadınlarına en iyi davrananlarıdır” (Tirmizî, “Rada”, 11; İbn Mâce, “Nikâh”, 50) hadisinin mucibince onun gönlünü almaya çalışmak, sorunu sevgiyle çözmektir (Karaman, 2010, s. 113).

Sevgideki itaat, emir komuta zincirindeki itaatle karıştırılmamalıdır. Aşkın itaati istekli, gönüllü bir itaattir. Sevgi itaati uyumdan doğar. Kadın veya erkek eşinin haberi olmayacağından emin olduğunda bile diğerinin hoşlanmadığı bir şeyi yapmaktan kaçınıyorsa gönüllü itaatten söz edilebilir. Ancak itaatte ölçülü davranmak çok önemlidir. Sevdiğine itaat duygusuyla bağlı kişilerin kendi benliklerinden, inançlarından, kimliklerinden kopmamaları ve özerkliklerini koruyabilmeleri de gerekmektedir (Tarhan, 2014, s. 116).

2. Evlâtların Ebeveyne İtaati

Yukarıda anlatılanlara göre erkeğin aile fertlerinden körü körüne itaat beklemesi ne kadar yanlışsa, çocukların terbiyesiyle meşgul olan annelerin de onlardan mutlak itaat beklemesi o kadar yanlış bir davranıştır. Çocukların en ufak bir hatasında onları azarlamak, kardeşlerine haksızlık ettiklerinde veya biraz inatlaşıp haddi aştuğlarında onları dövmeye yeltenmek büyük bir hatadır. Unutulmamalıdır ki çocuklarımız her emrimize boyun eğmeleri gereken birer asker değildirdir (Sıbai, 2008, s. 69).

Bir araştırmada Doğulu ve Batılı öğrencilerin ebeveynlerinin bir arada bulunduğu bir topluluğa şu soru sorulmuştur: “Çocuğunuzun girişimci ve özgüven sahibi mi olmasını istersiniz, yoksa itaatkâr ve sadık olmasını mı?” Batı kültüründe yetişenler, çocuklarının girişimci ve özgüven sahibi olmasını istediklerini belirtirken Doğu kültürüne sahip olanlarsa itaatkâr ve sadık çocukları tercih etmişlerdir (Tarhan, 2013, s. 32).

Bu araştırma kültürel kodlarla ilgili bilgi vermekte ve insanların farkında olmadan çocuklarını kendi önem verdikleri şeylere yönlendirdiklerini göstermektedir. Burada yapılması gereken şey, çocukların aleyhine işleyen kültürel kodlamaların etkisini olabildiğince azaltmak ve çocuğun özgüvenini yükseltecek tutumlar sergilemektir.

Geleneksel ailenin korunması gereken değerleri olduğu gibi, terk edilmesi gereken değerleri de vardır. Örneğin dayanışma korunması gereken önemli bir geleneksel değerdir. Ancak babayı çocukların kaderini tayin edici siyasal bir reis olarak gören anlayışın da sorgulanması gerekmektedir (Çaha, 2007, s. 697). Çocuğa körü körüne bir itaat alışkanlığı kazandırmaktansa, doğru olana, âdil olana, hakka ve akla uygun olana saygı alışkanlığı kazandırılması daha doğru bir davranış olur. Çocuğun zihninde iyi-kötü, doğru-yanlış kavramlarının netleşmesi için ona kuralların nedenleri gerekçeleriyle birlikte izah edilmelidir. Bu takdirde çocuk kurallara anne-babası öyle istediği için değil, doğru olduğuna inandığı için uyacaktır. Körü körüne uygulanan kurallarda ise neyin neden yapıldığı bilinmediği için tutarsızlıkların olması kaçınılmazdır (Tarhan, 2013, s. 43).

Ayrıca belirtmek gerekir ki İslâm dini aşağıdaki âyetlerde görüleceği üzere anne-babaya iyi davranılmasını tavsiye etmiştir. Bununla birlikte bu alanda da itaatın sınırını belirlemeyi ihmal etmemiştir.

“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine ‘of!’ bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülikle üzerlerine kanat ger ve: ‘Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!’ diyerek dua et” (İsrâ 17/23-24).

“Biz insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır” (Lokmân 31/14).

Rivayet edildiğine göre ilk müslümanlardan olan Sa’d b. Ebi Vakkâs müslüman olunca annesi çok üzülmüş ve oğluna şöyle söylemiştir: “Ey Sa’d! Allah sana sıla-i rahim yapmanı ve ana-babana boyun eğmeni emretmedi mi? Vallâhî Muhammed’i inkâr etmediğin müddetçe hiçbir şey yemeyeceğim ve içmeyeceğim” (Müsned, C: I, s. 81; Tirmizî, “Sure-i Ankebût”, 30). Sa’d annesine düşkün olduğu halde onun dediğini yapmamış ve bunun üzerine Lokmân sûresinin 15. âyeti nâzil olmuştur.

Başka bir rivayette de bu âyetin Sa’d b. Mâlik hakkında indiği söylenmiştir. Benzer bir durum yaşayan Sa’d’ın de annesine şöyle dediği nakledilmiştir: ‘Ey ana, şunu bilmeni isterim ki benim yüz canım olsa da bir bir çıksa, senin böyle yapmandan dolayı val-lahi dinimi terketmem. Dilersen ye, dilersen yeme.’ (Bunun üzerine anam dinimden

dönmeyeceğimi anlayınca) yemeye başladı (İbn Kesîr, s. 381-382).

Söz konusu âyet şudur:

“Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduğunuzu haber veririm.” (Lokmân 31/15).

Yukarıdaki âyette dikkat çekildiği üzere kişinin anne veya babası müşrik ve günahkâr olsa dahi bir müslümana yakışan günaha iştirak etmeksizin onların dünyevî ihtiyaçlarını karşılamak ve onlara iyi davranmaktır. Bu durumda olan bir kişi anne-babasının yeme, içme, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını gidermeli, tedavi masraflarını karşılamalıdır. Yine böyle bir kişi onlara eziyet etmemeli, ağır söz söylememeli, vefat ettiklerinde de onları usulünce defnetmelidir.

Yukarıdaki âyette geçen “Bu dünyada onlarla iyi geçinin” ifadesi, geleneksel itaat anlayışı şekillendirilirken hiç hesaba katılmamış gibidir. Zira bu durumda “iman noktasında ana-babayla çatışma yaşansa bile diğer konularda iyi ilişkiler sürdürülebiliyorsa”, genel anlamda iyi bir ilişki tarzı geliştirilebilir. Ezcümle çatışma anlarında bile insanın kendisiyle, ebeveyniyle ve Allah’la kaliteli bir iletişim sürdürmesi imkân dahilindedir (Kazancı, 2006, s. 209).

Asr-ı Saâdet’te cereyan eden bir hâdise de bu meseleye ışık tutmaktadır. Hz. Ebû Bekir (ra)’in kızı Esmâ validemiz anlatıyor:

“Resûlullah zamanında müşrik olan annem, bir kere kuru üzüm, yağ hediyeleriyle bana gelmişti. Ben hediyeleri kabul etmeyi, kendisini de evime koymayı istemedim. Resûlullah’a gelerek sordum:

“Ya Resûlallah, annem, oğlu Hâris’le beraber yanıma geldi. Bana sokulmak ve mukabele görmek istiyor. Anneme hürmet gösterip ona ikramda bulunabilir miyim?” dedim. Resûlullah,

“Evet, annene hürmet et ve ikramda bulun” buyurdu (Buharî, “Hibe”, 29).

Kur’an’da anne-babaya iyilik emredilirken (Bakara 2/83) bu durum onların mümin olma şartına bağlanmamıştır. Allah’a ibadet emrinin peşinden ana-babaya iyi ve saygılı davranma emri sırf onları anne-baba olmalarıyla alakalıdır. Bu sebeple âlimlerin çoğu kâfir bile olsa anne-babaya saygı göstermenin ve meşru konularda onların sözü-nü dinlemenin vâcip olduğu hususunda ittifak etmişlerdir (Râzî, 1990, C: III, s. 151).

Allah Teâlâ sadece farklı dinden olan anne-babaya değil, müslümanlara eza etmedikçe ve onlarla savaşmadıkça dini farklı olan tüm insanlara bile iyi davranmayı emretmiştir. Şu âyet barış dini olan İslâm’ın bu prensibini açıklar mahiyettedir:

“Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever”(Mumtahine 60/8).

Sonuç olarak denebilir ki kayıtsız şartsız mutlak itaat sadece Allah'adır. Hz. Peygamber ve dört halife dahi halktan körü körüne bir itaat beklemeyerek istişare prensibini işletmişlerdir. Bu durumda aile fertlerine düşen, birbirlerinden mutlak bir itaat beklemek değil, Hz. Peygamberi örnek alarak aile içi ilişkilerde danışmayı, sevgiyi ve saygıyı esas almaktır.

c. Meveddet (Sevgi)

1. Eşler Arasındaki Sevgi

Meveddet kelimesinin aslı olan “vudd” kelimesi, sözlükte ‘bir nesneyi sevmek, bir şeyin meydana gelmesini arzulamak’ anlamına gelir (Cevheri, 1998, C:I, s. 461; İsfahâni, s. 516). Meveddet kelimesinin “tanışıklık” ve “sevgi” anlamı göz önünde bulundurulduğunda tanışıklıktan meydana gelmiş olan sevgiye meveddet denebilir ki buna işaret eden âyetler de vardır (Nisâ 4/73). Allah'ın, insanı aynı türün iki farklı cinsi olarak yaratıp, aile kurmaları için aralarına bir nevi manevî çimento olan sevgiyi koyması, meveddet denen kavramın işlevini göstermesi açısından önemlidir. Aşağıdaki âyette ailenin temel dayanakları şu şekilde açıklanmaktadır:

“Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O'nun (varlığının) delillerindedir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır” (Rûm 30/21).

Âyetten meveddet kelimesinin, doğuştan gelen sevgi duygusu için kullanılan “hubb” kelimesinden farklı olarak sonradan var edildiği ve eşlerin arasına bir ülfetin konulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim “İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan, (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır” (Meryem 19/96) âyeti de bu fikri desteklemektedir. Allah'ın, insanın içine yerleştirdiği iki olumlu güç olan sevgi ve merhamet sayesinde sadece huzur ve tatmin arayan erkek ve kadın bir araya gelmektedir. Bu iki güç, farklı ortamlarda yetişmiş olan iki yabancıyı birbirine bağlamakta, bu iki kişi hayatın birçok zorluklarına rağmen kenetlenerek yaşamaya devam etmektedir. Milyonlarca insanın kendi hayatlarında yaşadığı bu sevgi ve merhamet, ne insan vücudunu oluşturan yapısal elementlere bağlanabilir, ne de bunların ortaya çıkışı bir laboratuvarında incelenebilir. Bu ancak hikmet sahibi yüce yaratıcının belirli bir amaç için bu iki özelliği insanın gönlüne yerleştirmesiyle açıklanabilir (Mevdûdi, 1991, s. 294). Ayrıca meveddet kelimesinin cinsel ilişkiden, “rahmet” kelimesinin de çocuktan kinaye olduğunu söyleyenler de vardır (Zemahşeri, s. 218).

Fahreddin Râzi, Rum sûresinin 21. âyetini tefsir ederken karı-koca arasındaki sevgi ve şefkatin diğer akrabalar arasında bulunmadığını ve karı-koca arasındaki bu sevginin

sadece şehvete dayalı bir sevgi olmadığını ifade etmektedir. Ona göre karı-kocayı birbirine sevdiren ve onları birleştiren tek şey cinsel arzu olsaydı, öfkenin bu arzuyu yok etmesi gerekirdi. Ayrıca cinsel arzular sürekli olmadığı için karı-koca arasında her an ayrılık baş gösterebilirdi. Oysaki insan Allah'tan gelen bu sevgi sayesinde eşinden kaynaklanan sıkıntılara tahammül edebilir. Nitekim hastalık veya yaşlılık sebebiyle cinsel arzudan kesildiklerinde bile eşler bu beraberlik ve sevgiyi devam ettirmektedirler (Râzî, 1990, s. 97). Bu da âyetin sonunda ifade edildiği üzere, düşünen kimseler için üzerinde tefekkür edilmesi ve ibret alınması gereken bir durumdur.

“Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı” (Nahl 16/80) âyetinde geçen “seken” kelimesiyle yukarıdaki âyette geçen “liteskünü” kelimesinin kökü “se-ke-ne” fiildir. “Sükûn” kelimesi “zihnen rahatlamak, huzur bulmak veya sakinleşmek için kendisine dayanılan, güvenilen şey” (Cevherî, 1998, s. 1567; İsfahânî, (t.y.), s. 238) anlamına gelmektedir. Bu iki âyet birlikte değerlendirildiğinde sevgi ve rahmetin huzura ve sükûnete dönüştürülebildiği ailelerde gerçek bir mutluluktan bahsedilebileceği sonucuna varılabilir. Buna göre mutlu bir yuvaya sahip olmak isteyen her çiftin öncelikle kendisine, evine gittiğinde huzur duyup duymadığı sorusunu yöneltmesi gerektiği söylenebilir.

Öte yandan “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun”(Tahrim 66/6) âyetinden ahiretteki mutluluğu yakalamak ve cehennem ateşinden korunmak isteyenlerin öncelikle bu dünyada hem kendilerini hem de ailelerini kötülüklerden korumaları ve öncelikle bu dünyada mutlu olmayı başarmaları gerektiği sonucu çıkarılabilir.

Seven ve sevgisi çok olana sıfat olarak verilebilen “vudd” kavramından gelen “Vedûd”, Allah'ın isimlerinden biridir. “Çok çok seven” anlamına gelen bu isim bazı âyetlerde geçmektedir: “Rabbinizden bağışlanma dileyin; sonra O'na tevbe edin. Muhakkak ki Rabbim çok merhametlidir, (müminleri) çok sever”(Hûd 11/90).Başka bir âyette de “Vedûd” ismi, “Ğafûr (çok bağışlayan)” ismiyle yan yana gelmiştir (Burûc 85/14).

Sevginin ilâhî sevgi, mal sevgisi, anne sevgisi, dünya sevgisi, kardeş sevgisi gibi çeşitleri vardır (Said Havva, 1987, s. 282-294, 313-318). Bununla birlikte Kınalızâde'ye göre insanda bulunan sevgi iki kısma ayrılabilir: Bunlardan birincisi tabii sevgi (yaratılıştan olan sevgi), ikincisi ise irâdî (isteğe bağlı) sevgidir. Tabii sevgi, annenin çocuğuna olan sevgisidir ki eğer bu fitri sevgi yaratılıştan olmasaydı, anne çocuğun büyütülmesindeki zorlukları kabullenemez ve insan nesli yok olurdu. İsteğe bağlı sevgiye de öğrencinin hocasına, karı-kocanın birbirlerine olan sevgisi örnek olarak gösterilebilir. Ona göre sevginin üç temel sebebi vardır: Lezzet, menfaat ve hayır. Lezzet, çabuk gelip geçen bir durum olduğu için buna bağlı olan sevgi de çabuk gelip geçer. Menfaate bağlı olan sevgi, geç meydana gelip, çabuk gider. Hayır ise, çabuk gelip geç giden sevgiye sebep olur ki aileyi ayakta tutan asıl sevgi budur. Zira iyilikseverler arasında güzel ve içten bir sevgi ve hakiki bir birlik olur (Kınalızade, s. 144-145).

Ahlâk filozoflarından İbn Miskeveyh'in aile kurma sebebi olarak en fazla sevgiyi vurguladığı görülmektedir. Ona göre bütün varlıkların düzeni ve durumlarının iyi olması sevgiye bağlıdır. Eğer tüm insanlar birbirlerini sevselerdi birbirlerine karşı adaletli davranırlar ve aralarında anlaşmazlık çıkmazdı. Zira güven, dayanışma ve yardımlaşma ancak birbirlerini seven kişiler arasında gerçekleşir. Bu sebeple huzurlu ve mutlu bir aile için sevgi çok önemlidir (Yaran, 2009, s. 107).

Sevgiyi yok eden mitlerden biri, sevginin “aynılık” olduğu inancıdır. İki insan en başlarda benzedikleri için birbirlerinden etkilenseler de aslında uzun yıllar birlikte olabilmek farklılıkların tadını çıkarabilme yeteneğiyle ilgilidir. Farklılıkların kabul edilmediği ailelerde insanca ve zevkli bir ilişkinin sürdürülebilmesi güçleşmektedir (İşmen, 2004, s. 26).

Eşlerin uyumlu olmaları her zaman aynı fikirde olmaları sonucunu doğurmayacağı gibi, her konuda aynı fikirde olmak da uyumlu bir aile hayatının tek sebebi olmayabilir. Uyum konusunda sıkça başvurulan bir ölçü “asgari müşterek”tir. Evlilik birliği içinde “ortak görüş, düşünüş, zevk ve değerlendirme sahası”nın olması doğaldır. Bunun din ve imanla ilgili kısmını Allah Teâlâ evliliğin sıhhat şartı kılmış ve ahlak ve iffet anlayışı konusunda da şöyle buyurmuştur:

“Zina eden erkek, zina eden veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenmez; zina eden kadınla da ancak zina eden v eya müşrik olan erkek evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır”(Nûr 24/3; Âyette geçen “nikâh” kelimesine zina mânası verenler de vardır. Bu görüşte olanlara göre zina edenlerle evlenmek haramdır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Râzî, 1990, C: XXIII, s. 131-132; Taberî, 1984, C: XVIII; s. 70-75).

Bu âyete göre, iman ve ahlakın temellerinde buluşmayan bir çift arasında uyum kurulabilmesi zordur. Şu durumda eşler arasında dinde tartışma götürmeyen iman, ibadet, ahlak ve nizam prensiplerinde “asgari müşterek” ölçüsüne uyulmalıdır. Bunun dışında içtihadı, yoruma, tercihe, zevke, tartışmaya açık bırakılan konularda ise farklı fikir ve görüşlerin hayata renk kattığını, değişikliğin bir nevi zenginlik olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Tabi bunun için eşlerin ve aile fertlerinin hoşgörülü, zengin gönüllü ve nefsinin esaretinden kurtulmuş olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde aile içindeki ilişki bir bağımlık ilişkisi olmaktan ziyade bir bağımlılık ilişkisine dönüşecektir (Karaman, 2010, s. 26-27).

Kur'an'da ki “Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle (Nisâ 4/34) ifadesine göre evlenen çiftlerden her biri, üstün yönleriyle diğerinin eksikliklerini tamamlamakta ve “birbirinize karılıp katıldınız”(Nisâ 4/21) âyetine göre de bu yolla ayrılmaz bir biçimde iç içe geçip bütünleşmektedir. Kadın-erkek cinsinin farklılığı sebebiyle ikisine de farklı roller yüklenmiştir ki eşlerin birbirlerine ait bu doğal/fitri rolleri çalma girişiminde bulunması doğru değildir (Köse, 2009, s. 125, 126). Kur'an'da kadın ve erkeğin birbirlerinin yerini tutamayan eşit iki varlık olduğu-

nu gösteren en güzel kelime “zevc” kelimesidir ki aileyi oluşturan iki cins için de “eş” anlamında kullanılır. Fakat “eş” kelimesi “tıpkısının aynısı” anlamında değildir. Çünkü “zevc” kelimesi sözlükte aynı zamanda ayakkabı, terlik ve mest gibi çift giysilerin her bir teki (sağı-solu) için kullanılmaktadır (İsfahânî, s. 215). Bir çift ayakkabının her bir teki diğerine eşittir, fakat biri diğerinin yerini tutamaz. Buradaki eşitlik ayrılık olarak anlaşılıp sağ ayakkabı sola, sol ayakkabı da sağa giydirilmeye çalışılırsa ayağa da ayakkabıya da yazık edilmiş olur. Ayrıca Kur’anda karı-koca için kullanılan zevcân/zevceyn ifadesi de bir çift (iki eş) anlamına gelir. Bu durumda karı-kocanın temel özelliği, farklı rolleriyle bütünleşerek ayrılmaz bir parça haline gelmeleri, biri olmadan diğerinin anlamsızlaşması ve ikisinin de birbirinin yerini dolduramamasıdır (Köse, 2009, s. 126).

Aşk ve sevgi, genellikle evliliğin sebebi gibi düşünülür. Oysa ki aşkı ve sevgiyi yeşerten asıl sebep, iyi ilişkidir. İdeal olan, evliliğin temel bağı olan sevginin ve iyi ilişkinin birlikte yürümesidir. İyi ilişki sevgiyi besleyip çoğaltırken kötü ilişki sevgiyi azaltıp yok etmektedir. Zira sevgi, sürekli ihtimam isteyen bir çiçek gibidir. Gereken özen gösterilmeyince solar. Bu sebeple sevgiye emek vermek ve onu yaşatabilmek için büyük bir çaba sarf etmek gerekmektedir. Zira eşler arasında sevilme ihtiyacının karşılanmaması durumunda somut problemlerin ortaya çıktığı ve psikolojik rahatsızlıkların olduğu bilinen bir gerçektir. Eşlerin birbirlerine karşı sevgide cömert olması tabii ki sağlıklı bir ilişki için çok önemlidir. Ancak sevgide denge önemlidir ve taraflardan birinin verilen sevgiyi istismar etmesi aile mutluluğunu olumsuz yönde etkilemektedir (Tarhan, 2013, s. 55-57).

Hız. Peygamber, “Biriniz bir kardeşini sevdiği zaman ona sevdiğini bildirsın”(Müsned, C: IV, s. 130) buyurmuştur. Bu prensip, tüm insanlar için geçerli olduğuna göre kişinin öncelikle bu prensibi aile içinde işletmesi ve sevgisini aile fertlerine diliyle ifade etmesi gerekmektedir. Evlilikte “seni seviyorum” demenin dışında da farklı sevgi dilleri vardır. Nebraska Üniversitesi’nin aile kurumuna yönelik yaptığı bir çalışmada mutlu evliliklerin üç özelliğinin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki beraber zaman geçirmek, ikincisi takdir yani onay sözcüklerini yeterince kullanmak, üçüncüsü ise hizmet davranışıdır. Eğer eşlerin sevgi dilleri farklıysa tarafların çok iyi bir gözlemci olup hangi durumların eşini mutlu ettiğini tespit etmesi gerekmektedir. Zira sevgi, para yönetimi gibidir. Başarılı işadamlarının riske girerek yatırım yapmaları sonucunda bu riskin kar olarak onlara geri dönmesi gibi, sevgiye yapılan yatırım da mutlaka kişiye geri döner. Geleneksel yapının etkisiyle erkeklerin eşlerine “seni seviyorum” dedikleri zaman kontrolü kaybedip otoritelerinin zayıflayacağını, kadınların da sevgilerini ifade etmenin ayıp olduğunu düşünmeleri hem dini açıdan hem de psikolojik açıdan doğru bir davranış değildir (Tarhan, 2013, s. 59-61).

2. Çocuk Sevgisi

Aile sevgi kurumudur. Aile bireyleri sevgiyi yerinde ve zamanında yeterince yaşamalıdır. Bir çiçeğin gelişmek için suya ve toprağa gereksinim duyması gibi çocuk

da gelişimi ve eğitimi için sevgiye ihtiyaç duyar. Zamanında yeterince verilmeyen sevginin ileride gençlik yıllarında verilmeye çalışılması su üzerine yazı yazmaktan farksızdır. Aile içindeki sevginin rolü ve yaptırım gücü sanıldığından çok daha büyük ve etkilidir. Çocuğun kişiliğinin oluşmasında sevginin çok önemli bir rolü vardır. Çocuğu sevmek, sadece onu öpmek ve kucaklamak değil, onunla bütünleşmek, bazı etkinlikleri beraber yapmak ve birey olarak onun gerçeklerini anlamaya çalışmaktır. Çocuğun dünyasının tek dayanağı ve anlamı ana-baba sevgisi olduğu için çocuk, sevildiğini hissetmeden yaşayamaz. O, anne babasından özellikle kendi şahsına yönelik taşkın bir sevgi bekler. Bu sebeple beceri ve yeteneklerin sevgi sebebi olması doğru değildir. Bu noktada çocuğun sözgelimi iyi huylu olduğu veya notları yüksek olduğu için değil, şartsız olarak gerçekten sevildiğinin kanıtlanmasına ihtiyacı vardır (Yavuzer, 1999, s. 34-38). Böylece sevgi ihtiyacı karşılanan çocukların özgüvenleri artacak ve bu da onların hayat yolunda daha sağlam adımlarla ilerlemelerine ve başarılı olmalarına vesile olacaktır.

Yapılan araştırmalar, gebeliğin son aylarından itibaren çocukta duygusal belleğin oluştuğunu ve çocuğun sevilip sevilmediğini, istenip istenmediğini hafızasına kaydettiğini göstermektedir. Beyin, düşünceleri ve bilgileri olduğu kadar duyguları da belleğe kaydettiği için çocukluk döneminde de sevilip sevilmemek, istenip istenmemek sürekli çocuğun beynine yazılır. Çocuk bir yaşına kadar kendisini annesinin bir parçası olarak gördüğü için bu dönemde annenin ilgisini ve şefkatini hissetmesi kişilik gelişimi açısından son derece önemlidir (Şen, 2012, s. 182).

Kur'an'ın "güzel bir örnek" (Ahzâb 33/21) olarak gösterdiği Hz. Muhammed'in çocuklara karşı tavrında en dikkat çekici yönlerden biri, onlara gösterdiği sevgidir. Hz. Peygamber, "ailesine karşı insanların en şefkatlisi" (Müslim, "Fedail", 63) olarak bilinmiştir. Onun örnek yuvasında, Câhiliye devrinin kaba, şefkatsiz, sevgisiz ve anlayışsız özelliklerinden eser yoktu. Aksine onun aile bireyleri arasında merhamet, şefkat ve sevgi hâkimdi. Hz. Peygamber, câhili anlayışın aksine sevgisini gizlemez, zaman zaman çocuklarını ve torunlarını öper, onlarla oynayıp şakalaşır. Torunları onun sırtına binip ata binme oyunu oynarlardı. Hasan'ın omuzlarına tırmandığı bir sırada Hz. Peygamber "Ey Allahım! Ben onu seviyorum ve senin de sevmeni niyaz ediyorum" diye dua etmiştir (Müslim, "Fezâilü's- Sahabe", 8). Nitekim kızı Hz. Fâtıma, evlendikten sonra ziyaretine geldiğinde onu ayakta karşıladığı, kucaklayıp öptüğü ve halini hatırlı sorduğu bilinmektedir (Buhari, "Menâkıb", 25; Ebû Davud, "Edep", 143-144).

Bir gün torunları Hz. Hasan ile Hüseyin'i kucağına almış seviyorken bedevilerden bir kişi onun bu davranışına hayret ederek, "Siz çocuklarınızı öpüp okşar mısınız? Biz onları kesinlikle öpmeyiz" deyince Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: "Allah, senin gönlünden merhamet duygusunu almışsa ben ne yapabilirim ki!" (Buhârî, "Edep", 18). Ayrıca Hz. Peygamber, çocuklara olan sevgisini onlarla şakalaşarak da ifade etmiştir (Buhârî, "Edep", 81).

Bazı araştırmalar babalarından sevgi ve ilgi gören çocukların sosyal hayatta daha

uyumlu olduklarını, arkadaşlarıyla sağlıklı ilişki kurduklarını ve liderlik özellikleri taşıdıklarını göstermektedir. Nitekim elli homoseksüel erkek üzerinde yapılan bir araştırmada, elli kişiden bir tanesinin bile babasıyla arasında sevgi dolu bir ilişki olduğunu söylememesi ilginçtir. Eşcinsel erkeklerin babalarının aileleriyle ilgilenmeyen kişiler olduğu neredeyse ispatlanmıştır. Eşcinsel sapmaların ortaya çıktığı ailelerin hemen hepsinde fedakâr ve candan bir anneye karşılık ilgisiz ve hatta düşmanca tavırlar sergileyen bir baba yer almaktadır (Saygılı ve Çankırılı, 2001, s. 69, 115). Bu noktada Hz. Peygamber'in şu sözü babalara sorumluluklarını hatırlatması açısından mânidardır:

“Hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha değerli bir miras bırakamaz” (Tirmizî, “Birr”, 33).

Aile ortamında anne-babanın sevgilerini çocuklarından esirgememeleri tabii ki çok önemlidir. Ancak bunun yanında ebeveynlerin sevgi ve şefkat çerçevesinde bir otoriteye de sahip olmaları şarttır. Zira modernizmle birlikte çocukların merkeze alındığı “bebeerkil aile” modeli ortaya çıkmaya başlamıştır ki bu, ileride çocuğun kişiliğinde silinmesi zor olumsuz izler bırakabilir (Şen, 2012, s. 185).

3. Anne-Baba Sevgisi

Annelik dünyanın en zor işlerinden biridir. Hiçbir canlı yavrusu yeni doğan bir bebek kadar uzun süreli bir bakıma ve korunmaya muhtaç değildir. Yeni bir canlının dünyaya gelmesine vesile olmak büyük bir sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Bir kadının anne olması “artık onun kalbinin, bedeninin dışında atmaya başlaması” demektir. Anne sevgisi, sevgilerin en güzelidir. Anneler fedakârca davranışları sebebiyle ömür boyu sevgiyi, saygıyı, hizmeti ve hürmeti hak etmektedirler. Anne; bağlılığın, fedakârlığın, cömertliğin, karşılıksız vermenin sembolüdür. Anne sevgisi hep verip karşılık beklememesi yönüyle ilâhî rahmete benzer (Soysaldı, 2012, s. 178; Şen, 2012, s. 181).

Analık kurumuna lâayık olduğu değeri İslâm vermiştir. Kişinin ana-babasına iyi davranmasını emreden âyetlerden bazıları şunlardır:

“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine «of!» bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: «Rabbim! Küçükluğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!» diyerek dua et” (İsrâ 17/23-24).

“Biz insana, ana babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır” (Lokmân 31/14).

Hız. Peygamber “Cennet annelerin ayakları altındadır” (Nesâî, “Cihad”, 6) sözüyle kadınların horlandığı bir devirde onları yuvarlandıkları çukurdan çıkararak ayaklarının altına cenneti sermiştir. Yetimliği ve öksüzlüğü tüm boyutlarıyla yaşayan Hız. Peygamberin şu uyarısı da oldukça etkileyicidir:

“...Ana ve babasının ihtiyarlık zamanlarında, bunlardan birisine veya ikisine yetişip de, bunlara gereken hürmet ve hizmette bulunarak cenneti hak edemeyen kim senin burnu yerlerde sürünsün!” (Tirmizî, “Daavât”, 100).

Dinimizde anneye hizmet, babadan önce gelir. Zira Hız. Muhammed kendisine “İnsanlar arasında hizmet edilmeye en layık olan kimdir?” diye soran birine üç defa “annendir” dedikten sonra dördüncüsünde “babandır” cevabını vermiştir (Buhârî, “Edep”, 2; Müslim, “Bîrr”, 1). Öte yandan Hız. Peygamber, “Allah’ın rızası, anne ve babanın rızasındadır. Allah’ın öfkesi de anne babanın öfkesindedir” (Tirmizî, “Bîrr”, 3) buyurarak ana-babaya sevgi ve merhamet göstermenin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Son tahlilde sevginin aile bireyleri ve tüm insanlık için hayati bir önem taşıdığı, yüce yaratıcının insanların gönüllerine naksettiği bu ilahi hediyeğin ihtimamla korunması gerektiği ve sevgi cevherini tüketmeden tüm dünyaya yaymanın bir insanlık borcu olduğu söylenebilir.

d. Merhamet ve Şefkat

Merhamet kelimesi, “acıma, şefkat gösterme, yufka yürekli olma, güçsüz birini esirgeme” anlamına gelir (İbn Manzur, 1997, “ra-hi-me” maddesi. Bu sözcüğün türediği “ra-hi-me” fiili çeşitli türevleriyle birlikte Kur’anda 319 yerde geçmekte ve Allah’ın isimlerinden olan “er-Rahmân” ve “er-Rahîm” kelimeleri de aynı kökten gelmektedir (Abdûlbâkî, 1982, s. 304-309).

Merhamet kelimesinin Kur’anda bu kadar yoğun geçmesi, Rahman ve Rahim Allah’ın eşya üzerindeki rahmet tecellisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kur’anın “rahmet” ismi ile anılması (Lokmân 31/3; Yûnus 10/57) dünya ve ahiret mutluluğunun merhamet ilkesi ile elde edileceğini göstermektedir. İnsanın kendisi de dahil aile fertlerine, akrabalarına, çevresine, tüm insanlara ve diğer canlılara merhamet etmesi imanının bir gereğidir (Buladı, 2013, s. 94).

Merhamet kelimesiyle aynı kökten olan “rahmet” kelimesi iki unsuru ihtiva eder (İsfahânî, s. 191) ki bunlardan biri incelik, nezaket, şefkat anlamına gelen “rikkat” (Cevherî, 1998, C: II, s. 1427); ikincisi ise içten gelen bir sevgiyle, incitici bir tavır takınmaksızın istenilenden fazlasıyla iyilik etmek anlamındaki (İsfahânî, s. 118) “ih-san”dır. İhsan kelimesinin köküne bakıldığında iyilikte estetik bir unsurun bulunduğu ve buna özen gösterilmesi gerektiği açıkça görülmektedir. Nitekim Kur’anda ve hadislerde iyiliği ifade etmek için bilhassa “hüsn (güzel)” kökünden türemiş olan “hasene/hasenat” kelimesinin kullanılması da buna işaret etmektedir (Abdûlbâkî, 1982, s. 202-

205). Bu noktada Kur'an, iyilik yaptıktan sonra başa kakmak suretiyle karşısındakine rahatsızlık vermeyenleri övmekte ve bir tatlı sözün veya kusur bağışlamanın ardından incitme gelen maddi yardımdan çok daha iyi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kur'an yardım edilen kişilerin incitilmesi durumunda sadakaların boşa çıkacağı noktasında insanları uyarmaktadır (Bakara 2/262-264). İşte bu yönüyle "rahmet", dikey ilişkilerin ana karakterini oluşturan "acıma" hissinden ayrılmaktadır (Köse, 2009, s. 127). Günlük dilde kullanılan merhamet, esirgeyicilik anlamında yaygınlık kazanmıştır. Bu mânasıyla merhamette bir hiyerarşi ve iticilik göze çarpmaktadır. Birinden sırf acıdığı için merhamet görmek biraz rencide edici bir durumdur. Çünkü bu bir tarafın güçlü, diğer tarafın ise acz içinde olduğunu belirtir. Bu yönüyle merhamet sadece Allah için anlamlıdır ve ona mazhar olmak, kul için bir şereftir. Zira Allah'la kul arasında hem hiyerarşik bir yapı vardır hem de bu ilişki dikey özellik taşır. Oysa merhamet, aile içinde karı-koca arasında bu anlamı ifade etmez. Merhamet, yukarıda zikredilen rikkat ve ihsandan oluşan iki unsuruyla ilişkilere yatay seyir kazandırarak, acıma duygusundan kaynaklanan bir ilişki düzeninden farklılaşır. Zira eşler üstün yönleriyle birbirlerinin eksiklerini tamamlayan (Nisâ 4/34) birbirlerini sarıp sarmalayan (Bakara 2/187) ve bütünlükte tek bir vücut gibi olan (Nisâ 4/21) bir bütündür. Merhametin ve meveddetin yönlendirdiği ilişki, hiyerarşik ve eşitlikçi düzlemi aşarak onun çok daha ötesinde derinlikli bir ruh halini ve sıcak bir duygu iklimini ifade eden ilişkidir (Köse, 2014, s. 270-271).

Kur'an hem karı-koca ilişkilerinde hem de ana-baba-çocuk ilişkilerinde rahmeti ve ihsanı merkeze almaktadır. Esasında insan ancak analık ve babalık şefkatiyle ve çocuklarına duyduğu merhametle tam bir olgunluğa ulaşabilir. Her insan ve hatta her canlı için merhametin kemale ulaşması büyük bir hazdır. Nitekim merhametten yoksun olma durumunda terbiye, eğitim, âdâb, öğretim vs. tamamen fesada uğrayacak, inanç, vatan ve kavmiyet ortaklığı da eksik kalacaktır (Rıza, 2008, s. 37).

Daha önce zikredildiği üzere Rum sûresinin 30/21. âyetine göre karı-koca ilişkilerinin temelini rahmet ve meveddet oluşturmaktadır. Kur'an, anne babaya güzel muamele edilmesi emredilmekte ve şefkatle, tevazu ile onlara kol kanat gerilerek onlar için dua edilmesi tavsiye edilmektedir (İsrâ 17/23-24). Boşanma durumunda bile ihsanın gözetilmesini emretmesi, Kur'an'ın bu anlayışa ne kadar önem verdiğini göstermektedir (Bakara 2/229).

Hz. Muhammed'in hayatında merhametin taşıdığı anlam tespit edilmek istendiğinde onun eşleri, çocukları ve torunları ile geliştirdiği iletişim örgüsüne bakmak yeterli olacaktır. Hz. Muhammed'in hayatı boyunca eşlerine takındığı en sert tutum, müreffeh bir hayat taleplerinde ısrarcı olmaları sebebiyle kendilerine dargın durduğu bir aylık dönemdir ki (Müslim, "Talâk", 30) bu dönemde bile hanımlarına merhametsizce davranmamış, onlara öfke ve şiddetle muamele etmemiştir (Martı-Han, 2016, s. 44-46). Öte yandan Hz. Peygamber'in "Mümin bir kimse, eşine nefret beslemesin. Çünkü onun bir huyunu beğenirse de hoşlanacağı başka bir huyu mutlaka vardır" (Müslim, "Radâ", 61) buyurması ve başkasına değil ama kendi ailesine karşı kırıcı konuştuğunu

itiraf eden ve bu konuda ne yapması gerektiğini soran Ebû Huzeyf'e, bunun için günde defalarca Allah'tan af dilemesi gerektiğini söylemesi onun genel tavrını göstermesi açısından oldukça önemlidir (İbn Mâce, "Edep", 57).

Kadın ve erkeği "aile" yapan sır, merhamettir. Kanın kalbi beslemesi gibi öylece gönlü besleyen merhamet, mucizevî bir duygudur. Merhametin kabalık, katı yüreklilik ve sertlikten uzak durmaktan hoşgörüyü, kusurları örtmeye, kusurları örtmek ve affedici olmaktan yumuşak bir üslup benimsemeye kadar farklı tezahürleri vardır. Bu duygunun kişiye esneklik kazandırması ve strese karşı direnç vermesi sebebiyle bilhassa evliliklerde "koruyucu" etkisi vardır. Modern hayatta insanların sadece bencil değil gitgide daha da öfkeli olmaya başladığı dikkate alınırsa böyle koruyucu bir ruh sağlığı elemanına ne kadar ihtiyaç olduğu daha iyi anlaşılacaktır (Tarhan, 2014, s. 131).

Rum sûresinin ilgili âyeti "Elbette bunda düşünen kimseler için ibretler vardır" diye bitmektedir. Öyleyse aile bireyleri kendi aralarında merhamet duygusunu nasıl geliştirebilecekleri üzerinde kafa yormalı ve sevdiklerini hem kendilerinden hem de çevrelerden gelecek zararlara karşı merhamet kalkanyla koruma altına almalıdırlar.

Allah Teâlâ, ahirette hesap defterleri sağ ellerine verilecek olanları sayarken bunların arasında merhametli olanları da şu şekilde zikretmektedir:

"Sonra iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve birbirlerine merhameti öğütleyenlerden olmaktır"(Beled 90/17).

Bir gün katı kalpli oluşunu Hz. Peygambere şikâyet etmek için gelen birine Resûlullah şu tavsiyede bulunmuştur:

"Kalbinin yumuşamasını istersen yoksulu doyur ve yetim başı okşa"(Müsned, C: II, s. 263).

Bu hadis, merhamet duygusunun iyilik yaparak sürekli beslenmesi gerektiği vurgulanması açısından önemlidir. Ayrıca bu hadise göre merhamet iyilik etme arzusu olarak da tanımlanabilir (Tarhan, 2014, s. 131). İslâm dini sadece insanlara değil, diğer tüm canlılara da merhamet edilmesini tavsiye etmektedir. Şu rivayet bunu açıklar mahiyettedir:

"Bir defasında bir adam (başka bir rivayete göre kötü yola düşmüş iffetsiz bir kadın) (Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 17) yolda yürürken çok susadı. Derken bir kuyuya rastladı. İçine inip susuzluğunu giderdi. Çıkınca susuzluktan soluyup toprağı yemekte olan bir köpek gördü. Adam kendi kendine: 'Bu köpek de benim gibi susamış' deyip tekrar kuyuya inip, mestini su ile doldurup ağzıyla tutarak dışarı çıktı ve köpeği suladı. Allah onun bu davranışından memnun kaldı ve günahlarını affetti."

Resûlallah'ın yanındakilerden bazıları:

“Ey Allah'ın Resûlü! Yani bize hayvanlar (a yaptığımız iyilikler) için de ecir ve sevap mı var?” dediler. Bunun üzerine Resûlallah:

“Evet! Her ‘yaş ciğerde’ (soluyan her canlı için yapılan iyilikte) ecir ve sevap vardır.” buyurdu” (Buhârî, “Şürb”, 9).

Konuyla ilgili başka bir rivayet de şu şekildedir:

“Bir kadın, eve hapsediği bir kedi yüzünden cehenneme gitti. Kediyi hapsederek yiyecek vermemiş, yeryüzünün haşeratından yemeye de salmamıştı” (Buhârî, “Şürb”, 9).

Yukarıdaki rivayetlerden bir canlıya merhamet eden birinin affedildiği, başka bir canlıya eziyet eden birinin de bu davranışı sebebiyle cehenneme gittiği ifade edilmiştir. Ancak buradan her köpek sulayanın cennete her kedi öldürenin de cehenneme gideceği sonucu çıkarılmamalıdır. Burada merhamet duygusunun önemi vurgulanmaktadır.

Bir insanın Allah'ın rızasını kazanarak büyük mükâfatlara kavuşabilmesi için tüm canlılara merhametli davranması, onlara iyi muamele etmesi ve basit de olsa hiçbir ameli küçümsememesi gerekmektedir. Nitekim çoğu zaman Allah'ın rızasının nerede olacağını fark edemeyen insan, küçük gördüğü ve önemsemediği bir ameli yapmakla büyük fırsatları kaçırabileceği gibi, iyi niyetle ve ihlâsla yaptığı bir küçük bir amel sebebiyle de hiç ummadığı büyük mükâfatlar elde edebilmektedir. Konuyla ilgili olarak Abdullah b. Mübarek'in (v. 181/797) şöyle dediği nakledilir:

“Nice küçük ameller vardır ki, niyet onu Allah katında büyütür. Nice büyük ameller de vardır ki, (gösteriş, şöhret gibi) niyet onu küçültür” (Güler, 2004, s. 334).

Sözlükte “merhamet etmek, acımak” anlamına gelen şefkat, bir ahlak kavramı olarak, Allah'ın yarattığı canlılara karşı insanda var olan acımayı ve merhamet etme duygusunu ifade eder. “Rahmetim ise her şeyi kuşatır.” (Arâf 7/156) âyetine göre insandaki şefkat duygusunun kaynağı, ilâhî rahmettir (Karaman vd., 2009, s. 537).

Hız. Peygamber de şu sözleriyle şefkat duygusunun tüm canlılarda olduğunu bildirmiş ve bu duygunun kaynağının ilâhî rahmet olduğuna dikkat çekmiştir:

“Allah rahmeti yüz parçaya böldü. Bundan doksan dokuz parçayı kendine ayırdı. Yeryüzüne geri kalan bir parçayı indirdi. İşte bu bir parçadan nasibine düşen pay sebebiyledir ki mahlûkat birbirlerine karşı merhametli davranır. At, (hayvan) yavrusuna basmamak endişesiyle ayağını bu sayede kaldırır” (Buhârî, “Rikak”, 19; “Edep”, 18).

“Merhamet etmeyene merhamet edilmez” (Buhârî, “Edep”, 18), “Müminler birbirini sevmeye, acımada, korumada bir vücut gibidir. Vücudun herhangi bir organı rahatsızlanınca, diğerleri de bu yüzden rahatsız olur; ateşlenir ve uykusuz kalır” (Buhârî, “Edep”, 29) mealindeki hadisler de şefkat ve merhamet duygusunun bir müminde mutlaka bulunması gereken yüce duygulardan biri olduğunu göstermektedir.

Âyetlerde ve hadislerde sürekli tavsiye edilen merhamet ve şefkat duygusunun tüm insanlığı kucaklayabilmesi için öncelikle bu iki duygunun aile yuvasında ilmek ilmek dokunması gerekmektedir. Ancak bu sayede aileden yayılan merhamet güneşini tüm dünyayı aydınlatabilecektir.

Sonuç

Aile, sağlıklı bireylerin yetişmesi ve sağlıklı toplumların oluşması için alternatifi olmayan en önemli kurumdur. Toplumun özünü ve temelini oluşturan aile kurumunun düzenli ve ahenkli bir şekilde işlemesi cemiyet ve millet hayatı için vazgeçilmez bir güvencedir. Bir toplumun huzurlu olup olmadığı o toplumu oluşturan ailelere bakarak rahatça anlaşılabilir. Zira aile toplumun aynasıdır.

Evlilik insan hayatının önemli bir dönüm noktasıdır. Kur’an’da hem erkek hem de kadın için huzur bulacakları eşlerin yaratılarak aralarına sevgi ve merhametin yerleştirilmesi, Allah’ın bir âyeti olarak zikredilmektedir. Allah Teâlâ ilk insan olduğu kabul edilen Hz. Âdem için bir eş yaratmış ve “eşinle birlikte cennete yerleşin” buyurmuştur. Cennet gibi müstesna bir yerde bile Allah kulunun yalnız olmasını murat etmemiş ve ona can yoldaşı olacak bir eş yaratmıştır. Ayrıca Kur’an’da inanıp hayırlı işlerde ortak olan eşlerin cennette birlikte ağırlandığı, cennete giden mümin kullar için de gözleri başkasını görmeyen tatlı bakışlı eşler olacağı bildirilmiştir. Durum böyle olunca türlü zorluklarla dolu dünya hayatında insanın sırtını dayayacağı bir eşe duyduğu ihtiyaç çok daha fazla olsa gerektir. Bu sebeple İslam evliliği teşvik etmiş ve nefsanî arzuların meşrû dairede giderilebilmesi için nikâhı şart koşturmuştur.

Kur’an’da aile kurmanın asıl amacı huzurun sağlanması ve sevgi-merhamet temeline dayanan bir ilişkiyle mutluluğun elde edilmesi olarak belirlenmiştir. Allah, aile yuvasını insanların huzur bulacakları bir yer kılmıştır. Aile efradının, ailenin bir üyesi olmaktan, bu aileye ait olmaktan duydukları hoşnutluk, güven aidiyet hissi ve bu sıcak aile yuvasından elde ettikleri doyum, onların mutlulukları üzerinde oldukça belirleyicidir. Ortak değerler, amaçlar ve ilgiler vesilesiyle ailede paylaşılan güç, bireylerin kendilerini değerli ve güçlü hissetmesini sağlamakta ve kim oldukları sorusuna tatmin edici bir cevap sunmaktadır.

Aile kurumunu oluşturan kadın ve erkek, biri olmadan diğerinin eksik kaldığı bir

bütünün iki yarısı gibidir. Kur'an'a göre kadın ve erkek tek bir nefisten yaratılan, cinsiyetleri farklı olsa bile insan olarak aynı değere sahip olan iki ayrı bireydir. Erkeği ve dişiği yaratan Allah onların yaptığı iyiliklere eşit karşılık vereceğini bildirmiştir. Nitekim Kur'an insanlar arasında cinsiyetten, ırktan, soydan vs. kaynaklanan bir üstünlüğü kabul etmez. Kur'an'a göre yegâne bir üstünlük ölçüsü vardır ki o da takvâdır.

Günümüzde modernizm ve feminizmin etkisiyle bazı kadınlar erkeğin aile reisi oluşunu reddederken bazı erkeklerin de ataerkil yapının etkisiyle kadından mutlak itaat bekledikleri, itaatsizlik durumunda kadına şiddet uygulamayı normal addettikleri gözlemlenmektedir. Bu konuda her türlü akımın etkisinden kurtularak “kavâm”, “itaat”, “meveddet” ve “merhamet” gibi kavramların Kur'ânî bir bakış açısıyla açıklığa kavuşturulması ve karı-kocanın tarafsız olarak bu bilgilere göre hareket etmesi ailedeki mutluluğun sürekliliğini sağlaması açısından gereklidir.

Bu durumda hem bireyin mutluluğu hem toplumun geleceği hem de insanlığın hayrı ve aile kurumunun asli görevlerini yerine getirebilmesi için acilen önlem almak gerekmektedir. Bu noktada yapılacak ilk şey, aile yuvamızı evrensel bir mesaj olan Kur'an'ın öğretilerine göre baştan yapılandırarak modernizmin yozlaştırdığı manevî değerleri yeniden canlandırmaya gayret etmektir. O zaman görülecektir ki sevgi, saygı, merhamet, hoşgörü, adalet, af, fedakârlık, sabır gibi dinî-manevî değerlerin ikâme edildiği aile yuvasında kabalık, hoyratlık, şiddet, sorumsuzluk gibi olumsuz davranışlar kendiliğinden yok olacaktır.

Bu çalışmada Kur'an eksenli mutlu bir aileyi oluşturan temel dinamikler incelenmiş ve bu dinamiklerin ihya edilerek aile yuvasına nakşedilmesi durumunda modernizmin ve sekülerizmin verdiği zararların en aza indirgenebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Temennimiz, bu çalışmanın Kur'an araştırmalarına bir nebze de olsa katkıda bulunması, mutlu ailelerin mutluluğunu perçinleştirmesi, boşanma aşamasında olan çiftlerin ise bu kararı yeniden gözden geçirmelerine vesile olarak İslâm binasından bir yapı taşının daha düşmesine engel olabilmesidir.

Kaynakça

- Abdûlbâki, Muhammed Fuad. (1982). *el-Mu'cemu'l-Mufehresli Elfâzi'l-Kur'âni'l- Kerim*. İstanbul: el-Mektebetu'l İslâmiyye Yay.
- Alper, Ömer Mahir. (2001). “İtaat”, DİA.
- Apaydın, H. Yunus. (2007). “İslâm Hukukunda Aile”, Günümüzde Aile (İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi). Editör: Ömer Çaha, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ateş, Süleyman. (1991). “İslam'ın Kadına Getirdiği Haklar”, İslami Araştırmalar, C: 5, S. 4, Ekim.
- Ateş, Süleyman. (1996). *İslam'da Kadın Hakları*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Aydın, Mehmet Akif. (1989). “Aile”, DİA.

- Aydın, Mustafa. (2012). "Ailenin Geleceği", *Savrulan Dünyada Aile Sempozyumu*, İstanbul: SEKAM (Sosyal Ekonomik Araştırmalar Merkezi) Yay.
- Aysel, Zeynep. (2006). *Aile Bilinci*. İstanbul: Düşün Yay.
- Balaban, Ayfer. (2012). *Kadın ve Aile Yazıları*. "Mehmet Said Hatiboğlu ile İslam'ın Işığında Kadın", (Söyleşi). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Birekul, Mehmet F. & Yılmaz, Mehmet. (2001). *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*. Konya: Yediveren Yayınları.
- Buladı, Kerim. (2013). *İslam Işığında Ailede Huzurlu Yaşam*. İstanbul: . Hayat Yay.
- Can, Burhanettin. (2012). "Fitrat Ekseninde Ailenin Yeniden İnşası", *Savrulan Dünyada Aile Sempozyumu*. İstanbul: SEKAM (Sosyal Ekonomik Araştırmalar Merkezi) Yay.
- Canan, İbrâhim. (2006). "Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çaha, Ömer (Editör). (2007). (Genel Değerlendirmeler), *Günümüzde Aile (İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çakan, İsmail Lütü. (1989). "İtaatin Sınırı", *Altınoluk Dergisi*. Nisan.
- El-Beydâvî, Muhammed Nasıruddin. (2010). *Envaru't Tenzil ve Esraru't Te'vil*. Beyrut: Dâru İhyâit- Tûrâsî'l Arabî.
- El-Buhârî, Muhammed b. İsmail. (2000). *Sahihu'l-Buhârî*. (Mevsûatu'l-Hadisiş-Şerif el-Kutubu's-Sitte): 3. bs. Riyad: Dârü's-Selam Yay.
- El-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. (1998). *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Şehabeddin Ebû Amr, Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- El-Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. (1967). *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbâul-Fevâid*. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kitab.
- El-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb. (1974). *Mutluluğun Kazanılması*. Çev. Lütü Doğan. Ankara: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi.
- En-Nesâî, Ahmed ibnu Şuayb ibn Ali ibn Sinan Abu Abdurrahman. (2000). (Mevsûatu'l-Hadisiş-Şerif el-Kutubu's-Sitte): *Sünen-i Nesâî*, bs. Riyad: Dârü's-Selam Yay.
- En-Nisabûrî Ebu Hüseyin Müslim bin Haccâc bin Müslim el-Kuşeyri. (2000). *Sahihu'l-Müslim*, (Mevsûatu'l-Hadisiş-Şerif el-Kutubu's-Sitte), 3. Bs. Riyad: Dârü's-Selam Yay.
- Er- Râzî, Fahreddin. (2008). *Efâtihu'l-Ğayb*. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud. (2000). *Kitâbü's-Sünen: Sünenu Ebû Dâvûd*, (Mevsûatu'l-Hadisiş-Şerif el-Kutubu's-Sitte): 3. bs. Riyad: Dârü's-Selam.
- Es-Sülemî, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre b. Musa b. Dahhâk. (2000). *Câmiu't-Tirmizî*. ((Mevsûatu'l-Hadisiş-Şerif el-Kutubu's-Sitte), 3. bs. Riyad: Dârü's-Selam.
- Et-Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. (1984). *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*. Beyrut-Lübnan: Dârü'l Fikr Yay.
- Et-Tirmizî, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. (2000). *Sünenü't-Tirmizî*. (Mevsûatu'l-Hadisiş-Şerif el-Kutubu's-Sitte): 3. bs. Riyad: Darü's-Selam.
- Ez-Zemahşerî, Ebu'l Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an Ğavâ-mizit-Tenzil ve Uyûni'l-Ekavil fi Vucûhi't-Te'vil*. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Ma'rife.
- Fazlur Rahman. (1993). *Ana Konularıyla Kur'an*. Çev. Alpaslan Açıkgeç, Ankara: Fecr Yay.
- Görgülü, Ülfet. (2013). "Kadınların Kamu İdareciliği Bağlamında Nisa Sûresi 34. âyete Analitik Bir Yaklaşım" *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 21, Nisan, Konya.

- Güler, Zekeriya. (2004). *40 Hadiste Kadın ve Aile*. İstanbul: Uysal Yay.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. (2014). *Kur'an'da İletişim Dili*. İstanbul: Etkileşim Yay.
- Havva, Said. (1987). *İslam'da Nefis Tezkiyesi*. Çev.Bekir Ali Bilgiç, İstanbul: Petek Yay.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed. (2000). *el-Müsned*, (Mevsûatü'l-Hadisîş-Şerif el-Kutubu's-Sitte): 3. bs. Riyad: Dârü's-Selam Yay..
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî. (2000). *Sünenu İbn Mâce*. (Mevsûatü'l-Hadisîş-Şerif el-Kutubu's-Sitte): 3. bs. Riyad: Dârü's-Selam.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. (1997). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyai't-Turasi'l Arabi Yay.
- İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. El-Hasen el-Ezdi el-Basrî. (1345). *Cemheretu'l-Luğa*. Dâru Sadır, t.y. Matbaatu Meclisi Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye.
- İslamoğlu, Mustafa. (2009). "Aile: Vahdetin Çekirdeği", *Kur'ani Hayat Dergisi*, İstanbul, Mayıs- Haziran.
- İşmen, A. Esra. (2004). "Aile Yaşam Döngüsü", *Evlilik Okulu*, Editör: Haluk Yavuzer, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. (2010). *Mutlu Bir Yuva İçin*. İstanbul: Tahlil Yay.
- Karagöz, İsmail, Fikret Karaman vd. (2009). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, Hayrettin, Ali Özek vd. (Hazırlayanlar). (2007). *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karaman, Hayrettin. (2010). *Evlilik*. İstanbul: İz Yay.
- Kazancı, Şenat ve F. Asiye. (2006). "Kur'an'ın Ana Babaya İhsan İlkesinin İtaate Dönüşümü ve Geleneğe Etkisi", *Marife*, yıl 6, sayı 1, Bahar.
- Kınalızâde Ali Çelebi Alâuddin. (t.y.) *Ahlâk-ı Alâî*. çev. Hüseyin Algül, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Köse, Saffet. (2010). "Ailede Meşruiyet Temeli Olarak Nikâh", *Küreselleşen Dünyada Aile (2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yay.
- Köse, Saffet. (2014). *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehir Vakfı Yay.
- Martı, Huriye & Han, Abdurrahman. (2016). "Sünnet Perspektifinden Aileye Bakmak: Sabiteler ve Değişkenler", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Sayı: 36, Ocak-Haziran.
- Mevdûdî, Ebu'l A'la. (1991). *Tefhimu'l-Kur'an*. İstanbul: İnsan Yay.
- Ozankaya, Özer. (1996). *Toplum Bilim*. İstanbul: Cem Yay.
- Öztürk, Mustafa. (2012). *Câhiliyeden İslâmiyete Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Rıza, Muhammed Reşit. (2008). *İslam'da Kadının Hukuku (Kadınlara Çağrı)*, Çev: Mehmet Çelen, Malatya: Nida Yay.
- Saygılı, Sefa & Çankırılı, Ali. (2001). *Babacığım Neredesin?*, İstanbul: TÜRDAV Yay.
- Sıbai, Mustafa. (2008). *Aile Ahlakımız*. Çev: Abdusselam Porsnak. İstanbul: Beka Yay.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. (1990). İstanbul: Risale Yay.
- Soysaldı, Mehmet. (2012). "Anne Hakkı Ödenmez", *Kadın ve Aile Yazıları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şen, Rahime Beder. (2012). "Ben Bir Anneyim", *Kadın ve Aile Yazıları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Tarhan, Nevzat. (2013). *Aile Okulu*. İstanbul: Timaş Yay.
- Tarhan, Nevzat. (2013). *Evlilik Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yay.
- Tarhan, Nevzat. (2014). *Aşk Terapi*. İstanbul: Timaş Yay.
- Temel, Ali Rıza. (2006). *Mutlu Bir Yuva Nasıl Kurulur, Nasıl Korunur?* İstanbul: Harf Yay.
- Türcan, Talip. (2010). “Şûra”, DİA.
- Ünal, İ. Hakkı. (2010). “İslam Düşüncesinde Ailenin Dini Temelleri”, *Küreselleşen Dünyada Aile, (2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (TDV).
- Vatandaş, Celalettin. (2012). “SEKAM Araştırması Bağlamında Türkiye’de Aile Yapısı ve Problemleri”, *Savrulan Dünyada Aile Sempozyumu*. İstanbul: SEKAM (Sosyal Ekonomik Araştırmalar Merkezi) Yay.
- Yaman, Ahmet. (2008). *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: İFAV Yay.
- Yaran, Cafer Sadık. (2009). “İslam Düşüncesinde Ailenin Felsefi ve Etik Temelleri”, *Küreselleşen Dünyada Aile*.
- Yavuzer, Haluk. (1999). *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer, Haluk. (2004). “*Aile İlişkileri ve Çocuk*”, Evlilik Okulu. Editör: Haluk Yavuzer, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yeniçeri, Celal. (2009). *İslâm Ailesi ve Ev İdaresi*. İstanbul, Çamlıca Yay.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi. (t.y). *Hak Dini Kur’an Dili*.
- Zeyd b. Ali, Ebü'l-Hüseyin Zeyd b. Ali b. Hüseyin el-Kureşî. (1966). *Müsnedü'l-İmam Zeyd*. Thk: Abdu'l- Vâsî'i el-Yemânî, Lübnan.